

EUSKAL-KIROLAK

R. Bozas-Urrutia

Kirolak. Euskaldunen kirol zaharrak, kirol jator maitagarriak. "Sport" edo "deporte" dute izena mundu guztian indar-jolasek. Erabil ditzagun hitz arrotz horiek herbesteko jolasketak izendatzu, baina gorde dezagun gure hitz jator hura geron jolasak adierazteko. Nik behintzat halaxe egingo dut txosten labur hontan. Euskal-kirolak, horra.

Kirol horiek arretaz aztertu eta funtsez ezagutzeak, euskal gizonaren beraren izate barrukoa zehatzago ezagutzen ere lagun dezaiguke. Gizona nolako, kirola halako. Izan ere, giza-izakeraren ispilutzat har daitezke, beraren izakerak sorreraziak. Horregatik galdetzen du gure idazle ezagun batek: zer dela-ta gure korri kalariak zezen plaza bateko *uztaiari biraka, eta munduko lasterkari guztiak zuzen-zuzen aritu? Zer dela eta gure haizkolariek enborrak lurrean etzanda erdibitu, eta ez zutik, basoan dauden bezala ta gainerako haizkolariek ebakitzen duten modura? Zer dela-ta gure harri-jasotzaileak burdinezko "halterak" jaso gabe, mendiak adinako harri beldurgarrien jasotzeari eman? Zer dela-ta gure arraunlariek *tosta aldagaitzak dituen treneru astunak bultzatu, beste herrietakoek ontzi lirainak bultzatzen dituzten birtartean? Zer dela-ta botatzen zuen palankariak euskaldun palanka sonatua, aidean jiraka eragin ondoan edo izterpetik, Olinpiar

jabalina-igorleak bezala bota gabe? Hitz bitan, zer dela-ta euskaldunek asmatu beren indar-jokoak horren era nabarmenean, beste guztiek bezala asmatu beharrean? Ez dagokigu guri erantzuna ematerik, Eman dezatela jakintsuek, etnologoek, ahal badute.

Euskal kirolak, gehienak behintzat, eguneroko lanbideetatik sortuak direla badakigu. Lan hori, ogia irabazteko ez baina norberaren gaitasuna jendeen aurrean erakusteko egiten denean, kirol bihurtzen da, jolasa da orduantxe eta ez lana. Elkarren antzeko, edo behinik behin elkarren betegarri diren bi sentimendu sumatzen dira hontan: lanean beti aurrera joateko gogo prestua batetik; gainontzekoak baino langileago, abilago, azkarrago... hots, gizonago agertzeko hirritsa bestetik. "Hi bahaiz, ni areago". Harrokeriazko grina ta joera.

Zein ote dira kirol bihurtu diren lanak? Ez diguzu esango —zuek neri galdetuko didazute— pilota-jokoa, adibidez, inongo lanbideetatik sortua dela! Ez beharbada; bai, agian, gudutik, gerratik. Guduak makina bat kirol, joko ta dantza sorrerazi du. Zergatik ez pilota-jokoa? Gudua, gero ta gero ere, lana da eta...

Gogora gaitezen gure baserritarra herrietatik urrun bizi izan dela mendetan zehar. Baserriko lanak askotarikoak izanik, ikasi behar izan du denetik zerbait: harotz lanak, *zurgintza, hargintza, okintza, ikazkintza, etab., lurrak berak eskatzen dituenek gainera. Edozein lantegitan dago saiaturik eta trebeturik. Horregatik askotxo dira hiruzpalau jokutan nabarmentzen direnak: segalari zalu, haizkolari bipil, harri-jasotzaile azkar, probalari ernea.

Gaurko nor-gehiagoka ta zein-lehenagoka horiek —alegia, nork belar gehiago epe berean ebaki, hamar hamabost arruako harri bat ehun aldiz nork jasoko, palanka astuna zeinek urrutirago bota, hamabost enbor ordubetean nik erdibitu baietz, hemendik harako bidean nor azkarrago ibili, txalupa itsaso zabaletik kaiaraino zeinek lehenago eraman... — lehiaketa horiek baserri bereko lan-

gileen edo senideen arteko temak izango ziren hastean, edo hauzoko-koen arteko eztabaidak, gehienez ere.

Harrokeriaz hitzxo bat esan dugu lehenago. Hona hemen *bultzagai berri bat: zerbait irabazteko kutizia, lilura. Huskeriak izango ziren lehenbizikoan: afari-meriendaren bat, zato bete ardo, lan-tresnaren bat... dirurik ez duenak ezin dirurik arriskatu. Dirudun eginez gero, bai. Orobat egingo zuten jokarien lagunek, bakoitzak bere gogokoaren alde zerbait jokatu. Diru-arriskurik ez duen lehiaketak ez du jendearen gogoan inoiz ere berotzen eta. Poliki-poliki, hauzo barneko burruka ixil eta erdi lotsati haiek gero ta ausartago egin ziren, eta halako batean herrietako plaza agirikoetara agertu ziren, lotsarik gabe, buru-zut, dena hots eta zalaparta, menditar, baserritar eta kaletar guztiek beren gogora ikus eta atsegin izan zezaten. Eta, noski baino noskiago, dirupuska bat irabazteko aukera ere bai. Jakina, apustu kontuetan baten irabaziak besteren galduak dira. "Jokoa ez da errenta" esaera hau zentzu onez beteta egon arren, gutxitan hartzen dute haintzakotzat gure apustuzaleek. Apustu-hauzi honek hamaika iskanbila, hamaika hauzi ta esames sortu du bazterretan, makina bat moral-zalaren luma dantzarazi egin du goian eta behean. Kirolaren aurpegi zatarrak dela, etxe askoren hondamen negargarria dela, grina itsusi zantarra dela... Noski, kirol hutsa, "kirol-kirol" soila ederrago, atseginago izango zela mila bider, ezpairik gabe.

Apustu zale ez naizelarik, eta ez moral-maixu (moral-zalea izan arren) ez dut hortan nere sudurra gehiegi sartuko. Ikusten dut hala ere, ez duela grina kaltegarri honek gure herria bakarrik kutsatzen; mundu osoko herriak kutsaturik daudelakoan nago. Euskaldunak, bestalde, apustulari izanez gainera, benetako kiroltzale ta kirolari ere izan dira betidanik, asko edo guti. Futbol estadioetan, *bat-bateko markagailutik zintzilika egoten diren milaka kinielazale horiek esan ote lezakete beste hainbeste?

Dirua ez-ezik, kirolarien eta beraien sorlekuen izen ona ta

ohorea ere jokatu ohi da zeingehiagoka horietan. Herri bateko ordezkaria beste herriren batekoari nagusitzen zaionean badirudi herria berbera dela zapaltzaile ta nagusi. Harrokeria horrek herrien arteko ezagutza ta adiskidetasuna sakondu ta hestutu beharrean, etsaigoa ta ikusi ezina sortu ohi ditu sarritan. Eta hau, nik uste, apusturako zaletasun edo zalekeria baino kaltegarriago da ta saminago. Batez ere, odol bereko herrien artean.

Ezer guti esan digute kirolei buruz euskaldun idazle zaharrek. Gure herri xehearen ohitura jator prestuak ez bide zitzaizkien maitagarri. *Erdeinuz begiratzen zieten, haietaz axolatzea gutitizat zedukaten. Herriak berak berriz, idazten ez jakinki eta... Horregatik ez dakigu deus ere gure aurretikoen balentriez eta egintza harrigarriez kirol-barrutian.

Iztueta izan ezik. Kulturadun herri-gizona izaki, bere herri-tarren usadioak, zaletasunak, eta zalekeriak ondotxo zekizkien harek. Eta horiexetaz ederki idatzi zuen bi liburu ederretan. Irakur dezagun zer esaten digun apustuez mintzo delarik:

Agirian daramazkiten soineko alegereaz bezin ondo janziak joaten dira Gipuzkoako nekazariak partidu ta apustuetara, ixil zizkuetan ezkutuan oi daramazten zortzi dukatekoz; zeintzuben ikusten diran maiz aski, beren neke izerdizkoa beste etorririk iñondik ere ez dutenak izan arren, ontzako urreak bostnaka, amarnaka, eta ogeinaka ere ifinten, nork bere gogokoaren alde.

Eta dirurik baldin ez bazuten? Orduan zernahi gauza jokatuko zuten: behiak, abereak, etxeko tresnak, jantziak...

Ikusi izan ditugu plaza agirikoan gizonak beren soñetako txamarra ta gerrikoak ifinten, batak bataren, eta besteak bestearen alde.

Eta kirol-saio horiek sorrerazten zuten giroaz, Iztuetak berriro:

Probintzia onetako barri ez dakiten gizon arrotzai, iñoiz edo berriz suertatu zaiotenean partidu edo apustu oetakoren bat jokatzen ikustea, arri ta zur egiñik gelditu izan dira bertako jendearen prestutasunaz. Partidua jo-

katzen dabillen bitartean plazako jende guztia ikusirik, ojuz eta deadarka dagoela, nor bere gogokoaren alde eginak guztian, esan izan diezate kanpotar oiek aldame-neko lagunai, ezen, partiduak dirauela edo bukatuta-koan, nai ta naiez izan bear dutela plaza artan, aserre gogorrak, burruka andiak, eta eriotza negargarriak ere. Banan gero beren galdu-gordeak egindakoan ikusi izan dituztelako alkarrekin daudela anaitasun andian, batak bestea gonbidatuaz berriz jokatzeko partiduren bat mol-datzen, autortu izan dute garbiro, ezen, bere begiaz ikusi ez dabenak, ezin sinistu dezakeala zenbatetaraño-koa dan Gipuzkoatarren gizabidezko ondradutasun pare bageko maitagarria.

Iztuetak “gipuzkoatarra” idazten duen lekuan “euskalduna” ipintzen badugu, ez dugu, seguru asko, zaldibiar argiaren pentsa-mendua salduko. 1845. urtean idazten zuen Iztuetak. Ordutik honera aldakuntzarik izan baldin bada —eta ederrik izan dela nork uka?— harako gizabide miresgarriari dagokion aldetik izango da nonbait, ez ordea zaleen sua ta grinaren aldetik. Hau ez da inolaz ere epeldu, hura berriz bai ahuldu.

Autore berak esaten du zein ziren bere denboretan gipuz-koarren —euskaldunen— jokoetarik gogozkoenak: pilota-jokoa, idi-dema, haizkol-jokoa, palanka partidua, ahari-jokoa, pultsuan, saltoka, lasterka eta makilkariena.

Haietarik bat edo beste galduxa dugu gaur: palankaririk, saltolaririk, pultsolaririk... non aurkitu?

Palanka-jokoa

Palanka-jokoa bera ez baina hura botatzeko euskaldunek ohi zuten tankera, gutik egin zuen Olimpiada-barrutian ohore guztiez agertu ta nagusitu ez bazen. Izan ere, bizkaitar palankari ta kirolari bipil bati, ohorezko leku hartan “jabalina” euskal-erara botatzeko, ilusio ta itxaropen biziaz prestatzen ari zela, norbaiten berritxu-

keriak eta beste askoren beldurrak itxi zioten goreneko lekuetara iristeko sarrera.

Hiru gisatan botatzen da palanka gutartean: *biraka*, *bularrez* eta *izterpe*. Beste izenez: *jira erdian*, *zuzenkara* eta *zangope*.

Pultsolariak

Pultsolariak ere zeharo aienatuak ditugu begietatik. Orain mende-erdi bat duela, han eta hemen ibiltzen ziren beren sasoa erakusten. Haltera-zaleen gisara aritzen ziren haiek, burdinezko nahiz harrizko pixuak buruaren gainetik jasoaz, besoak goratuta. Denbora hartako pultsolarien ondorengoak dira gaurko harri-*jasotzaileak*.

Harrijasotzaileak

Kirol hontan ere adakuntza politik izan da. Joan den mendearen azkenetan kargajasotzaileek agerraldietan erabiltzen zizuten harriak ez zeuden arau berdinean jarriak. Pisuz eta tankeraz, nork bere aukerakoak hartzen zituen. Zaila zen horregatik haien arteko konparazioak egiten, hoberena nor zen jakiteko biderik ez zen eta. Arteondo famatua izan omen zen saiotarako harri haiei gaur duten tankera ta pisua eman zizkiena. Harrez geroz lau harri-mota izaten dira saioetan legez erabiltzekoak: kubikoa, koadroa (edo errektangularra), zilindroa ta borobila edo bola. Lehenbizikoak dira, astunenak ez-ezik, jasotzen traketsenak ere bai. Ez du oraingo indartsuak burutik gorago altxatzeko beharrik, aski du sorbaldetaraino jaso eta bertan galgan ipintzea; baina gehienetan hamarna minutuko hiru txandatan egin behar du lanbidea, eta hori, esku-lekurik ez duen 18 arruako harri batekin, ez da ahuntzaren gauerdiko eztula! Zilindroa da lauetan arinena,

zazpi, zortzi... edo hamar arrua "baizik ez" du pisatzen eta. (Arruak, ez ahaztu, 12,5 kilo ditu).

Arteondoren egunetatik honuntz harriek aldakuntzarik ez dutela izan, esan dugu, bainan hori ez da egia osoa. Zilindroak batez ere *nozitu ditu itxuraldatze batzuk, erraztasun handiagoa bilatu beharrez, beti bidea zelaitzeko nahian. Lekutan dago grekoen izpiritua! Mota guztitako neke ta eragozpenak asmatzen zituzten haiek beren kirolarien gaitasuna handitzeagatik. Funts gutikoak dira bilbotar idazle baten hitz horiek, alegia, gaurko jasotzaileen markak zaharreneak baino guztiz hobeak direla, gaurko indartsuak atzokoak baino hobeak, ordu-erdian harria aldi gehiago jasotzen dutelako ta gehiagoko gabe. Lehen esan dugun bezala, ez da hontan ere konparaziorik egiterik, zahar haiek jasotzen zituzten harriak eta oraingoek altxatzen dituztenak oso desberdinak direlako, pisu berekoak izan arren; haiek ez zuten gaurkoen heltzekorik. Eta alde hortatik lotsagarrizko oker handiak egiten omen dira gure kirol jokoetan. Harri zilindroak, adibidez, kainoe zahar baten itxurak hartu ditu, edo lore-potu batenak. Zilindro itxurarik guti edo bat ere ez du. Lehengoa behetik hasi eta goraino zen zilindro. Heldu-lekuak, behatzak sartzeko lekuak, tiki-tiki zituen eta ez gaur bezala. Holako harriekin ez da harritzeko marka onak egitea. Egingo zituzten, bai, zaharrek ere, hainbeste erraztasunik izan balutē. Arrazoi handiz dio "Basarri" k: "Bakar batzuek kenduz gero, gaur ere zenbatek onduko luke gerra aurrean "Ziaran-zar"ek bederatzi arruako zilindroarekin egindako marka? Izan dadila kondizio berdinetako harria: benetako harri sistema zaharrekoa... bestela benetaja handiarekin jokutzen da". Eta gero eskatzen du zilindroa, benetako zilindroa izan dadila, lehenago ohi zen bezala.

Bai, bada oraindik Euskal Herrian gizon indartsurik. Baina, lehen hainbat bai ote? Ez ote doa gain-behera euskal-arraza sendoa? Ezetz uste dute zenbaitek. Lehen baino hobeto jaten dela

orain, bitamina ta holako gauzez ongi hornitutako janariak... bai eta, diot nik, sekulan baino edari biziagoak edaten ere! Lan gogorak gogortu zuen euskalduna; eta kirolak. Lan biguin eta erosoak biguindu egingo du erabat, non-eta kiroletan ordaina bilatzen ez duen.

Eta, gai honi bukaera emateko: jakitunek diotenez, kirolezko ohitura hau harrobietan sortu zen. Aitzinako euskaldun harginak txit famatuak ziren. Heurek egin zuten Escorial jauregi gaitza. Bizkaitar nahiz gipuzkoar jasotzailerik hoberenek harrobiz aberats diren lurraldeetan dute sorlekua.

Idi-demak

Idi-demak ere oso gustagarri dira Euskal Herrian. Izkiria-tzaile jakintsu batek esan zuen, orain asko duela, hiltzeko zorian zegoela ohitura hau. Igerle txarra gertatu zen; bizi-bizirik irauten du, inoizkorik bizien. Baina guk ez dezakegu jolaspide soila den hau, kiroltzat har. Animalien kirolaz inoiz jardunez gero hau ere azalduko genuke pozik. Orobat asto-demak ere. Arrazoi beragatik utziko ditugu isilean ahari-talkak eta oilar-burrukak ere.

Korrikalariak

Korrikalarien ekinaldiak, berriz, biziro atseginak dira, pres-tuak, aitzaki gabeak. Grekoek zeruetaraino gorapatzen zituzten beren lasterkariak, ohorerik handienak haientzat izaten ziren.

Zer esanik ez dago, gure korrikalarien egikerak eta Greziako estadioetan aritzen ziren lasterkarien estiloak ez dutela elkarren antz handirik. Oraingo lasterraldi gehienak zezen-plazetan egiten badira ere, lehen mendietan zehar egiten ziren; holako herritatik halako herritara korrika joatea, bakoitzak nahiago edo ezagunago zituen bidexka ta bidetxiorrak aukeraturik. Lasterkari haiek ma-

kilatxo bat eraman ohi zuten eskuan; zertarako ote zen hori ordea, inork ere ez daki xuxen. Kamioetan barrena ere egiten dira, asfaltodun errege-bideetatik: Zarautzetik Aiara, Tolosatik Berastegira, Bilbotik Durangora; baita tarte luzeagoetan ere: Bilbotik Iruñera, joan eta etorri. Mendi-zehar edo "cross-country" horiek jendeak ez ditzake ongi ikus, tarteka baizik, zangoarinak igarotzean bide-ertzetan jarrita edo-ta tontortxoren batera igota. Hau kontuan harturik, zezen-plazetan ematen dira gaur egunean korrika-saio asko, agirikoak zokoratu gabe ordea. Sarrera pagatu behar da, baina ikusleek eserita ikus dezakete lasterraldi osoa. Ez da ordea, zezen-plaza laster egiteko lekurik egokiena. Beti ere alde bakarrerantz uztaiari itzulika ibili beharrak, zango bat bestea baino gehiago nekarazten du. Lurra ere ez ohi da behar bezalako trinko zanpatua; baina euskaldun korrikalarien xede ta asmoa ez da *abiada-lehiaketarik egitea, *iraupensaiok baizik.

Lanean ote du sustraia kirol-mota honek ere gure artean? Ba ote zen Euskal Herrian gizonik, bere ogia irabazteko laster egin behar zuenik? Ez dakigu ta ezetz uste dugu. Lurralde handi zelaisuetan bai, baziren *mezulariak, premiazko mezuak, ahozko berri edo albisteak hiri batetik urrutiko hirietara eramaten zituztenak. Baina gure Euskal Herri menditsu honetan ez da holakoen premiarik egundo izan, Mendi tontorrez-tontor irrintzika, oihuka, deihadarka igortzen zituzten albisteak gure aurretikoek, edo bestela, suak *eratzekiaz eta turuta joaz.

Makilkariak eta

Palankariak bezala, makilkariak, makil-urrutilariak, saltolariak eta txingolariak ere itzali zaizkigu. Betirako ote? Hala uste izatekoa da. Nolanahi ere, irakurle jakingurak Iztueta-ren *Gipuz-*

koako Dantzak liburua horriatu nahi badu, xehetasun politik aurkituko ditu. bertan jolasketa horiei buruz.

Estropadak

Gorago aipatu ditugu lehortarraren lanbide premiazkoenak eta gauza askotarako duen atzaparra. Esan ahal liteke beste honenbeste itsastarreatatik? Itsastarrek, diotenez, beren lanbide jatorraz kanpo ez dakite gauza handirik. Horreatatik beren sasoi, balioa ta kemena erakusteko bide bat baizik ez zaio gelditzen: arraunak. Eta, lehortarrak bezain apustuzale ta temazale bait dira, haien artean ez da desafioen faltarik. Esaterako: baltsa edo arrain-leku batean arrantzan egon dira; arraina prezio onenean salduko bada, kaiera iritsi beharra da lehenbait-lehen. Arraunei gogotik ekin, gainerako txalupa guztiei aurrea hartu, patroa saiatu baten agindupean... eta hortxe dugu lasterraldia, kirol bat, nahi-ta-nahiezko ekintza batetik sortua. Lehen, arrain-saltzeko premia zuten xedea; orain, saria, ospea, ohorea.

Aipatzekoak dira, estropaden kontu hontan, Pasaiaiko *atoi-ontzi zaharrak ere. Garai batez, itsas-zabaletik portu barruraino bela-ontziren batek sartu nahi zuenean, atoian sartu beharra zuen, aize gabez, txalupa batek tiratua alegia. Lan hori egiten zuten txalupek askotxo kobratzen omen zuten. Hiru ziren Pasaian, baina, noski, atoi-aldi bakoitzeko bat aski zelarik, zeinek egingo, ta ontzia lehenik iristen zuenak egin, besteak aho bete hortzekin utzita. Horreatatik beladunen bat sumatu orduko, heldu berriaren bila abiatzen ziren hirurak arineketan. Hona ba kirol bat lanlehiaketa batetik hastea duena.

Aspaldiko mendetan ere ezagunak ziren estropadak. Jaiera handia zieten erromatarrek. Eta Erdi Haroan sona handia izan zuten beneziatarren estropadak. Gure artean, auskalo noiztikakoak diren. XVIII. mendekoen berri badakigu, baita XIX.ekoenak ere.

Non-nahi egiten ziren, eta itsas-zabalekoak ziren ospetsuenak, alegia, Kantauriko porturik-portukoak. Baina estropaden antolaketa benazkoa, 1890 urtean guti-gora-behera hasi zen taxutzen. Bilbon, Donostian, Donibane-Lohitzunen eta Baionan ospatu ziren estropada ikusgarriak; baina Donostiakoak dira guztietan aipagarrienak, eta gaurdaino iraun duten bakarrak. Zein-nahi portutako treneruak ageri ohi dira Donostiako estropadetara: Orio, hiru Pasaia, Getaria, Ondarrua, Zarautz, lehengo urteetan; gero haietaz gainera, Hondarrabia, Santurtze, Zumaia, Bermeo, Portugalete, Sestao. Baita itsastar ez diren lekuetatik ere: Lasarte, Oikina, Usurbil, Aginaga, Errenteria (itsas-gizon bulartsuen kabi famatua inoiz izana), Oiartzun... Tolosa ere bai, noizpaiz. Eta Euskal Herriaz kanpotik ez guti: Santoña, Ciérvana, Castro Urdiales, Pedreña, Santander, Peñacastillo... Oriotarrak gertatu izan dira gehienetan txapeldun. Donostiarrek ere ez dute lan txarrik egin, dozenatxo bat bider garailari irtenik; baina kontu hontan ez du horrek gauza handirik adierazi nahi; besteak baino sarriagotan agertzen denak badu irabazle gelditzeko aukera gehiago ere; Bidasoaz haraindikiko portuetan ere ospatzen zirela esan dugu, aspaldi batez, eta ez nolana hikoak; baina arraunari eta belantziari *lurruna nagusitu zaienez geroztik arraunketak ere zeharo itzali ziren. Hori ez da gertatu mendebaleko gure itsasegian.

Sega-apustua

Garai batean, baso, baratza, labore-soroak, nonnahi zabalzen ziren Euskal Herrian gaindi, bai eta harritza, elkor eta malakarrak frango. Belardiak, aldiz, urri. Baina gauzak asko aldatu dira handik hona. Basoak-eta bakanduz, soilduz eta aienatuz joan diren neurri berean, belar-soroak ugaritu egin dira. Baita segalanak ere, eta jakina, segalariak. Hauek inoiz baino trebeago izanik, ez da harritzeko sega-apustuak ere maizago ta nabarmenago

gertatzea. Segajokoak, beraz, lanean du hasiera, etorkia, beste askok bezala.

Sega-saioak egiteko tokia kontu handiz aukeratu behar da; edozein belar-soro ez da ona saioetarako, nahiz eta arrunteko lanerako ona izan. Leku erosoan egon behar du; alde guztietatik hesitzeko erraza izan; ahal bezain zelaia, harririk gabekoa, belar luze ta ugarikoa. Komeni da ere, automobilentzako toki zabaltxo bat aldean aurkitzea, ikusleek nahi adina erraztasun izan dezaten

Saio guztiak ez dira era berdinean egiten. Baina hau, euskal-joko guztietan gertatzen den gauza da. Lege bakarreko saiorik ez. Oinarrizko tankera bakar batean bermaturik, bereiztasun ugariak onartzen dira. Ager dezagun hemen edozein jokotako (kontratuari esaten zaio "joko") puntu bat edo beste: «Belardia aukeratu, gero zatika banatzen da eta zati horiekin bi sail edo arlo osatzen dira, lurrez eta belarrez halatsukoak. Burrukaldia hasi baino lehen zotz egingo da, ea segalari bakoitzari zein arlo tokatzen zaion. Segalari bakoitzak hiru sega erabil ditzake gehienez ere. Eta izango ditu lau laguntzaile: erakusle bat, harriztaile bat eta bi eskubaredun. Eskubaredun laguntzaile horiek, ebakitako belarra biltzen dute, gero balantza berezi batean pisatua izan dadin. Ordubetea belarrik gehien moztuko duena, irabazle. Alde bakoitzetik hamarna mila duro jokatzen dira».

Sega-apustuen ugaritzeak hobekuntza handia ekarri zion segari. Tresna bikain-bikaina da, izan ere, gaurko sega. Altzairu on-onekoa izan arren, aisa kamustu ta akastu egiten zaio ahoa, batez ere harriren batekin topo eginda. Zorroztu beharra izaten da holakoetan. Harraizta erabiltzen da hortarako. Zorroztarri tiki luzexka bat da hau. Baina saio bitartean ez du segalariak holako lanik egin beharrik, laguntzaileek egiten diote-ta.

Gerri biguina ta birika sanoak eskatzen ditu sega-lanak.

Orain arteko apustu gehienak "zeinek belar gehiago ebaki"ra

egiten ziren. Molde honek baditu bere akatsak: segalari zenbaitek ahal dezaketen guztia ebakitzea besterik ez dutela gogoan; “zenbatari” arreta gehiago ematen diote, “nolakoari” baino, txukuntasunari jaramonik egin gabe. Hau dela-ta molde berri bat asmatua izan da orain guti: “zeinek epe jakin batean belar gehiago ebaki” sistimaren orde, “honenbesteko” lauko-metro belar “zeinek azkarren ebaki” onartu. Segalarien eskubaredunek ez dute beren saileko belarra bildu behar oraingo egikera hontan, kontrarioarena baizik, honen ebaketaren akatsak agirian jar daitezten.

Belarra mozteko makineriak direla-ta, kolore askotako iriztiak emanak izan dira sega-jokoaren eta sega-lanaren beraren etorkizunari buruz. Erabat baztertu ta itzaliko dela diote zenbaitek, behin betiko agurra eman behar diogula; segarik ez, segalaririk ere ez! Beste askok berriz, ez dela diote arrisku hori, haiek uste duten bezain larria. Makineria horrek, onena izanda ere, ez duela zer egiterik gure mendietako soro zut gain-beherakoetan; holako tokietan esku-sega baino tresna hoberik ez dela eta. Nork arrazoia? Geroak esango du...

Haizkolariak

Alde batetik itsasoa, bestetik mendi-multzoak. Hezetasuna nagusi. Giroa lagun, baso-oihanak goi ta behe. Nahi adina egur. Horixe zen gure Euskal Herria orain denbora asko ez duela. Egur hortaz baliatzen ongi zekiten gure arbasoek. Zernahitarako ona bait zuten egurra: etxegintzarako, itsas-ontzigintzarako etab. Ikatza ere bai, harri-ikatzik ez zegoen denboretan. Horregatik, burdin-oletan erretzen zen gure basoetatik irtendako ikatzik gehiena. Egur-epaiketarako ez zegoen tresnarik aldi hartan, haizkora baizik. Egurgileak haizkoraz jo ta jo basoetan. Haizkora-hotsa hodeietaraino goratzen zen oihanetatik, plazetatik pilota-ukaldiaren hotsarekin nahasia. Lan-da-lan haizkolariak. Eta txitean-pitean erron-

kak, dixiduak, desapioak. Basotik herrixkara, hemendik hiri handietako zezenplazetara. Gero ta agiriago ta ugariago.

Ikasi dute haizkolariek, hainbeste urtetan zehar saio ta saio eginez, pagoarena dela beren ekitaldetarako egurrik egokiena. Baina zuhaitz batetik bestera alde handitxoa izaten da maiz, biak pago izanda ere. Batzuk xamur, ebaki-errazak, "ondraduak", besteak gogor, zital, trakets eta bihurri, egurra ez baina burdina diruditenak, edozein haizkolariren indar guztiak akitzeko proposak. Jokaldietan maizenik agertzen diren enborrak, 53 ontzakoak dira. Ontzaka neurtzen baita enborra; alegia zenbat ontza dituen gerrian, itzul-inguruan, ez ordea lodieran. Asko erabiltzen dira hurrengo neurri hauetxek: 108 ontzakoa, 72koa, 60koa ta 32koa. Neurri horietako zenbaiti euskerazko izena ematen zaie, bainan kasu hontan ez zaio inguruari begiratzen, lodierari baino (diametro, alegia). Adibidez: 108 ontzako egurrari "kanako" esaten zaio. Izan ere, kana horrek gure artean, 0,83 m. baditu eta hauxe de 108 ontzakoaren inguruari dagokion diametroa (bestela esan, enborraren lodiera). Horren erdikoa denari, —54 ontzakoari— "kana-erdiko" deitzen zaio. 76 ontzakoari, berriz, "oinbiko", bi oineko lodia baita (0,55 m. guti gorabehera). Eta azkenik 36 ontzakoari "oinbeteko" izena ematen diote. Neurri zahar horien ohiturarik ez duenak, jakin beza hauxe: kanak (erderaz "vara") 0,83 m. dituela; oinak ("pie"), 0,27 m. eta ontzak ("pulgada") 0,023 m.

Tresna ederra, ederrik bada, euskaldun haizkora. Demajokoetan ekinaren poderioan bikaintasun parebagea irabazitako izkilua.

Haizkora-lana, saioetan, buruz-buru egin dezakete haizkolariek; edo bi-bitara. Edo batek, bikote baten aurka. Kasu hontan, bikotekoak txandaka aritzen dira: nahi dutenean txandaturaz batzuetan, enbor bat bukatu arte ezin txandaturaz besteetan. Paperean (jokoan) ipintzen dira kondizioak eta hauek gisa askotakoak

izan daitezke, jokalariek asmatu-ala. Hontan ez da mugarik. Bixikeriak ere ikusten dira; behin edo berriz, bizpahiru aziotako dema nahasiak ere egiten dira: "Ea hiru gauzetan nor nagusi?" Enborrak ebaki ondoren, hasten dira korrika, zezenplazako uztaiari jiraka, zenbait kilometro bete arteraino; edo-ta hamar arruako harri bana leporaino jasotzeari ematen dira... Haien sasoia! Eta ohitura da, ustez hobea den haizkolariak halako edo holako bentajatxo bat besteari ematea, esaterako, egur baten edo biren aldea, edo bestea baino beranduago ebakitzen hastea, etab. Eta zenbat egur ebaki? Noiz ta nola: zortzina, hamarna, hogeina enbor. Beste guztiak bezala, zertzelada horiek ere pape-retan seinalatzen dira alde zurretik.

Haizkora jokoak ez dira beti sortzen erronkatik, dixidutik, jotzaile biren edo gehiagoren tema batetik. Egiten dira ere Haizkora-txapelketak, Herri-agintariek edo Elkartasunek taxutuak. Kondizioak orduan, bidezko denez, ez dituzte jokalariek izendatzen, antolatzaileek baizik.

Pagadiz ongi hornitutako herrialdeetatik irten izan dira haizkolaririk iaioenak, lehen eta orain. Orain ere bai? Pagadi guti da orain Euskal Herrian; haizkolariak ere gero ta bakanago. "Euskal Herriko azken haizkolaria" izeneko ipuina idatziko den eguna hurbil omen dago, ondikotz!

Pilota-jokoa

Pilota-tokiak

Pilota-jokoa era askotara joka daiteke: luzean, errebotean, laxoan, pleka edo blean, paxaka; esku-huska, eskularruz, xisteraz, palaz, sare z etab.; pareta bakarreko lekuetan, ezker paretadunetan eta paretarik gabeko plazetan; frontoe estalietan eta estalgabeetan. Molde horiek ugari izan arren, pilota-jokoa beti bat eta bera, beti pilota-joko. Ez ohi da hori gainerako kiroletan gertatzen.

Eta zer esanik ez dago, joko-molde bakoitzak baditu bere lege bereziak, ez Federazionek ez Elkartasunek moldatuak, herriak mamituak baizik, bere ohitura zaharrak haintzakotzat hartuz eta finkatuz, eta haiexei men-egiten dietela zintzoki.

Esango genuke joko bakoitzari leku berezi bat badagokiola, eta batekoz bestera; baina hau esatea gehiegitxo esatea litzake, egiaren hurrengo. On da bestalde "kantxa" bakar batean joko-klase bat baino gehiago egin ahal izatea. Herri guztiek ez bait dute bi edo hiru plaza edukitzeko hainbat diru. Hona hemen pilota-tokietan aipagarrienak:

Frontoea

Frontoe tikia, herrikoa. Hau da Bizkaian eta Gipuzkoan maizenik aurkitzen den joko-lekua. Aurrekaldean pareta edo harrisi bat altu xamarra; beste bat ezker aldean, hura baino apalagoa. Sarritan hirugarren bat ere bai, tikiagoa, atzekaldean. Hoge, hogeitamar edo 35 metro luze gehienez ere. Herri bakoitzak, dela aberats dela pobre izaten du berea, herritar denak beren gogora josta daitezen ezer pagatu gabe. Frontoe zaharrek lurrezkoa zuten zola (zotarrain); berriek ordea, zimenduzkoa. Zola-paretetan pintaturik pasomarrak, "kuadro" deritzaten sail batzuk mugatuz. Aurreko paretakoak hiru dira; ezkerrekoak bi pasomarra ditu: bataren eta bestearen artean jo behar du pilotak sakatutakoan; hortaz landa ez dira pasomarra hauek haintzat hartzen. Gehienek ez dute teilaturik. Gure lurraldea euritsua delarik, askotxo izaten dira euriak ondatutako pilota-partiduak. Orain, hala ere, agintariak zertzelada hartaz axolatzen hasiak dira, frontoetak estali eraziz.

Frontoe handiak. Edo luzeak, beste izenez "industrialak". Hiriburuetan eta herri handietan aurkitzen ditugu holakoak. Ikaragarriak, ederrak eta estaliak. Gauez, egun argiz bezalaxe ikus-

ten da haietan. 50etik 60 metro tarteko luzeak. Hiru paretek goratasun bera dute, 12 metro, berde ilunez pintatuta, pilota zuria ongi ikus dadin. Eserlekuak, ehunka edo milaka. Barneko telebisio ta guzti, kafetegian eta aretoetan dauden kinielazaleek patxada ederrean ikus ditzaten partiduak (hau Ameriketako nahiz Indonesiako frontoe eskergea haietan gertatzen da). Erosotasuna ta dotoretasuna nonnahi. Soberaxko ere bai, askoren iritziz.

Badugu honen antzeko beste bat, hura bezain polit eta egokia, bainan tikiagoa: 35 m. ditu luzeran. Eskuz jokatzeko txit aproposa, bai eta erreminta tiki xamar batzuez ere (gero ikusiko ditugunak).

Plaza laxoa

Edo "librea", nahiago baduzu. Ipar Euskal Herrian ezker-paretadun frontoe guti aurkitzen da. Eta erraldoi haietarik, gutiago; hiruzpalau, gehienera jota ere, itsasaldeko hirietan. Hangoak frontoe hutsak dira, aurreko paretak baizik ez dutenak. Murru horrek hamar metro gora hegaletan, gehiago erdi-aldean; zeren gaineko ertza konkorduna baita, *bizanziar hiru-horriko baten irudia ematen diola. Zenbait lekutan, konkor horrek mendi-tontor baten itxura hartzen du. Harri landuz eta argamasaz egina, eta sarritan kolore alaietz pintatua. Lurrean *lauza zabalak, paretetik urrunago eta zabalagoak; eta lauzez haruntzago, *zotarraina; gogor, trinko, ongi zanpatua ta zelaia; 60 bat metro luzekoa. Aldamenetan *behariantzako eserlekuak, harri luzez eta lerroz-lerro eratuak. Murruaren zabalera, 20 metrokoa, bataz beste.

Pareta horretan, gure frontoietan ikusten ez den gauza bitxi bat ageri ohi da: bi marra, behetik hasi eta sei-zazpi metroraingotzen direnak, batetik bestera beste hainbesteko tarte bat utziaz. Zertarako ote dira? Errebotean hartzeko. Zeren plaza hauetan, guztietan bezalaxe, joko-mota bat baino gehiago egiten baita:

eskuz nahiz palaz eta xisteraz; errebotean eta laxoan ere bai, baldin aski luze badira. Beti ez baina maiz xamar beste paretatxo bat agertzen da plazaren beste muturrean, murru handitik 100 metrotara. Erreboterako hori ere. Ez da, ordea, nahitaezkoa.

Plaza laxoari gure Iztuetak "plaza agiriko" izena ematen zion, ederki emana. Erabil ditzagun guk ere bi horiexek: laxo ta agiriko, "libre" hitza erderaz mintzatzeko gareneko utzita. Nafarroan ere aurki ditzakegu horrelakoak. Ederrenetarik bat aipatzekotan, aipa dezagun Leitzako plaza galant ederra.

Trinketa

Itzul gaitezen iparraldera. Horra hor pilota-leku bat guztiz beregisakoa, gure artean oso bakanetan ikusten dena: trinketa. Nolakoa da barrendik eta nola kanpotik? Baldin inoiz ikusi ez baduzu, nere hitzek ez dizute argi handirik emango, non-eta argazkiren bat begi aurrean ez dadukazun. Saia gaitezen halare antz ematen, gaingiroki bederik: Kanpotik, etxe baten tankera du. Jabe bakoitzak gogo duen bezala egin lezake. Barrukoa egiterakoan, ordea, ohiturazko egin-molde batzuri —ohitura lege, hemen ere— atxiki behar du. Joko-lekua, "kantxa", itxia da. Bainan, azter dezagun atalka; aurrekoa, arrunta da, 10 edo 11 metro gora, 9 zabal. Goiko ta beheko marrak, burdinaz eginak. Badu zerbait gehiagorik ere, baina hau geroko utziko dugu.

Hego-Euskal Herriko frontoiek ez dutena badu trinketak: eskuineko paretan, kantxaren luzera guztian (30 edo 32 m.). Baina ez da osoa, betea; lurretik 5,70 metrora du bere muga, ertza; hutsune handi bat ageri da hemen, ikusleentzako galeria batek betetzen duena, aurretik erreboteraino, aulki luzez hornitua. Noizik-behin, galeria honen gainetik beste bat luzatzen da, eta horien artean paretako zerrenda bat: bainan zerrenda hau ikutzen duen pilota, hutsa da, falta.

Ezker aldean ere bada, gure arteko frontoietan bezala, beste murre bat, bainan honek ere, besteak legez, ez du paret-itxurarik, bere galeria bat edo birekin, jendea koka dadin, eta eskuinekoari pare-parean. Baina bada alderdi hontan zerbait, trinketari bere nortasunik agiriena ematen diona. Ez dakit nola azaldu hitz soilez, baina zirt edo zart egin beharra dugu ta saia gaitezen. Irudi egizu kaiola antzeko transitu edo galeria bat (koneju-kaiola bat, nahiago baduzu) paretari itsasia, trinketa bera adina luze (30 edo 32 m.) eta 1,90 gorakoa kanpo aldean —hau da, joko-lekua jotzen duen hegian— eta 2 edo gehixeago barru aldetik, hots, pareta jotzen duen bazterrean. Konpreni daiteke, kaiola edo galeriaren bi aldeok duten goituera desberdina kausa dela, haren sapaia edo teilatutxoa, aldapatsu izatea, gain-beherakoa. Estalki edo teilatutxo horri “taula” esaten zaio (“table” frantsesez, “tejadillo” espainolez). Gain-beheratasun honek zer ikusi handia du jokoaren zertzeladetan.

Estalpe edo galeriaren kanpoko aurpegia (kantxari buruzkoa alegia) bi zati, edo zerrenda desberdinetan banatua dago; azpikoa, argamasazko pareta zerrenda bat da; gainekoa, burdinazko nahiz harizko sare batez osatua dago, tarteka-marteka *hesola batzuen bitartez teink atxikia. Sare horri —nahiz burdinazko nahiz harizko izan— “sare” deitzen diogu (frantsesez “filet”, espainolez “red”). Sare atzean, kaiola barnean noski, ikusliarrak esertzen dira, hestutxo bada ere. Partidua bukatuta izaten da lepo-mina frango.

Esan dezagun hiztxo bat atzeko paretaz, errebotetz. Hau ere ez da osoa, erdizkoa baizik. Badaduka eta, berari itsasia, harako koneju-kaiolaren zati bat, ezkerrekoari jarraitzen zaiona. Hontan ez da sarerik izaten. Barne hortan egoten diren behariek, beraz, badute arriskutxo bat: pilotaren nahiz pilotariaren beraren zartadakoren bat hartzekoa. Joko-lekuaren inguru guztiak kristalezkoak balira, ez legoke halako arriskurik, eta jende gehiago sar zitekeen... Nik hala uste.

Eta bukatzeko, goazen, agindu bezala, aurreko paretean aurkitzen diren zenbait bitxikeriez mintzatzera. Bi dira: a) “ttanburra” (frantsesez “tambour” eta “pan coupé”; espainolez “tambor” —Hego-Amerikan— eta “fraile” Espainian bertan). Aurrekoak eta eskuinekoak elkartzen direnean, ez dute kantoi edo angulo zuzenik egiten, aleka bat baizik. Horixe da “ttanburra”, aitzineko “jeu de paume” takoen oroitzapen bat. b) “Xilo” (edo Zulo) du izena besteak. Leiho-zulo baten itxurakoa da ta beheko pasomarrari eta ttanborrari hurbil dago. Leku horietan pilotak jotzen duenetan ezin igarritzko joera txoroak hartzen ditu. Pentsa, bada, zer nolako bihurrikeriak eta ikur-makurrak egingo ez ote dituen!

Trinketa ez da euskaldunek asmatua. XVI. mendeko Frantzia du sorrera. Mende hartan eta hurrengo bietan ere trinketa asko eraiki zituzten handikiek, “courte-paume” deritzan jokuan aritzeko. Euskal Herrian ere baziren hamaikatxo. Erraketaz jokatzen ziren haietan handikiak; baina euskaldunek, XVIII. mendearen azken urteetan, tankera berri bat eman zioten “courte paume” jokoari. Erraketa arbuiatu eta eskularria erabili, pilota handitu eta lege berriak asmatu zituzten. Honelaxe jai zen gutartean “pasaka” jokia. Iparraldeko trinketerik zaharrenak hauexek dira: Baionakoa, Urruñakoa, Donibane-Lohizunekoak, Sarakoa, Hazparnekoa, Ezpeletakoa, Ahurtikoa (Urt) eta Luhosokoa. Hego-aldean ere, Mutriku-ko trinketea ez da atzo goizekoa.

1800. urtetik aurrean zabaltzen hasi ziren trinketak Hego Euskal Herrian eta Iztuetak haien kontra botatako ahapaldiak gora beheara, hartze handia izan zuten. Baina hemengo jendeak agiriko jokia maiteago zuen eta trinketaren erreka ez zen iraunpen luzekoa izan. 1880. urtean inguru Argentina-ko pilotariek —euskaldunak, jatorriz— eraberritu egin zuten trinketeko jokia, “paxaka” arbuiatu ta honen ordean “pleka” onartuz, esku-huska. Ipar Euskal Herrira etorri ta sona handi-handiko partiduak egin zituzten

haiek hemengo pilotari hoberenen aurka. Lehiaketa haiek guztiz ongarri izan zitzaizkion pilotari, jendearen zaletasuna biziagotu ta euskaldun plekarien gaitasuna areagotu egin zutelako.

Pilota-lekuak. Laburpena

Orain arte aipaturiko pilota-leku horiek oso egokiak dira jokomolde guztietan aritzeko, eta horiexek dira Munduko Txapelketak jokatzeko onartuak daudenak.

Blazy Jaunak, *La pelote basque* bere liburu baliotsuan, zortzi pilota-toki mota aipatzen ditu: Soropila (gure artean "pilota-soro" deitzen duguna, alegia) baserri-plaza ("place rustique") herriko plaza laxoa, erreboteko plaza, ezkerreko paretaduna, trinket estali gabea, trinket estalia eta frontoe industrialia (luzea ta motza). Bainan besterik ere badago: nork ez ditu ezagutzen gure *arkupeak*? Elizako nahiz Udaletxeko arkupeak berak dituzu horiek; batzuk txit taxuzkoak, besteak zernahi ostopoz, *xikanez eta engainuz josiak. Pilotarien mintegirik bikainenak ditugu azken hauek. Bertan saiatzen den pilotariak ez du inongo kantxaren ikararik. Hantxe gaitzen da, trebetzen da, zailtzen eta zimeltzen da, begia zorrozten zaio, ta gerria leuntzen, *jokutria ta maltzurkeria guztiak errotik ikasten ditu. Ez da harentzat eskola hoberik. Orobatsu esan daiteke elizetako murruez ere. Leku onak, horiek, mutiletan zaletasuna ernetzeko ta trebetasuna azkartzeko.

Pilota-soro edo soropilak, asko edo gutti, Euskal Herri osoko eskualdeetan zabaldurik zeuden aspaldi. *Ordokietan nahiz mendikasko zabaletan hedatzen den sorotxo bat da; lurra zelai-zelaia du, goroldioz edo belar motzez estalia. Beren herrietatik urrun egon beharrak diren artzainen jostalekua zen soropila. Bertan jokatzeko ohitura ahaztuxea dago gaur egunean.

Trinket-erdiaz ere zerbait esan genezake, interesgarria bait

da; baina, Pilota-Buruzagien baimenik ezin *ardietsirik, ez du aurkitu ahal izan ongi ezagutua izateko aukerarik, merezi duen bezala.

Erremintak eta joko-motak

Pilota-tokiak ikusi ditugu begirakada arin batez, pilota-funtzioa jotzen den antzokia, nolabait esateko. Ikus ditzagun orain nolako antzerkiak ematen diren beraietan, eta zein tresna, izkilu edo erreminta-modu erabiltzen den bakoitzean. Zer esanik ez da, gure azalketa hau laburra, osogabea izango da, joka-tokiez egin dugun agerpena bezain azalekoa. Joko molde bakoitzaren legeak xeheki ezin agerturik, hasi-masiko ikustaldi arin bat eman-go diegu.

Pilota

Pilota-jokurik izan ote liteke pilotarik gabe? Galdera irri egingarria hauxe! Pilota, gauza biribil hori, zuri nahiz beltz, bizi nahiz motel, larruzko nahiz gomazko, trinko nahiz barren-huts, kizkidun nahiz kizkigabe, beti pilota, jokuko pertsonaiarik agiri-riena, aintzindari ezinbestezkoena, pilotariak maite duen eta hala ere indar eta kemen guztiaz zigorkatu ohi duena, paretean lehertu nahi balu bezala.

Euskal pilota-joko gehienek larruz estalitako pilota nahi dute. Barru-barruan daduka beste pilotatxo bat, kautxozkoa, ikaragarrizko bizitasuna ematen diona: "kizki" esaten diogu honi (esaten genion behinik behin; ez dakit orain ere erabiltzen ote den izen hori, ala ahazturik dagoen). Kizki honen inguruan, hari ta artilea, ederki teinkatua. Azkenik larruzko estalki bat edo bi —zein jokorako den— zortzi baten itxurazko bi zatik osatua. Aspaldi batean pilotak ez zuen barneko kizkirik. 1830. urtean

edo, kautxoa industrian zerbait izaten hasi zenean pilotagile bati buruak eman zion pilotan ere sar zitekeela. Burutapen honek ondorio harrigarriak ekarri zituen.

Barren-hutsezko pilotak ere badira, barruan haizea, ta azala, gomaz egina. Lehen, kautxorik ez zenean, haizedun pilotak larruz estaltzen ziren. Palaz aritzeko oso erazkoak ziren haiek, eta halaxe egiten zuten Iruñeko pilotazaleek hiri hartako karriketan barrena, XVIII. mendean. Aipa dezagun ere —gurea izan ez arren— Ameriketako indioek erabilitako pilota kautxozkoa; handi, pixu, gogorra zen; bainan haiek ez zuten eskuz jotzen, ez palaz ez erraketaz, baizik ere ipurdiz, eta barkatu.

Tresna galdegiten duten jokoetan, handiago ta gogorrago izaten da pilota, baita pixuago ere. Paxakarakoak dira pixuenak, bekoz-beko joko-moldeen artean; plekako jokoetan berriz, punta-saskirakoak.

Plekako jokoak

Pilota, kautxoari esker, eraberritu zenean, jokoak berak aldakuntza izugarria ezagutu zuen. Pleka-ko jokoak goraldi harrigarria hartu zuen. *Ple* edo *ble* deitzen dugu, pareta batean pilota joeraziaz egiten den jokia. Aspalditik da ezaguna, baina gizonek ez zuten haintzakotzat hartzen. Haur xeheriaren jokia zen. Lehen go pilota motel haiekin joko horrek ez zuen adineko jokolarien gogo berotzen. Luzean eta errebotean nahiago zuten haiek, bi taldeak bekoz-beko jarririk egiten diren jokoetan alegia, tenisen bezala. Paretaren bitartekorik gabe urruti-urrutira botatzen zuten pilota, eta axola guti zitzaien honen *punpa (botea) motel eta labur izan zedin. Paretetan jo ondoan berriz, pilotak ez zuen urrunera joaterik. Horregatik ez zen inor ere —haurrez eta zaharrez kanpo— paretari buruz aritzen. Baina pilota biziagotzen hasi zen bezain laster, pleka aritzea guztien gogoko egin zen. Joko berria-

ren gorapenak, bidenabar, joko zaharraren galera ekarri zuen. Honen maitatzaile zintzoek uste izan zuten betikotz galdua zela. Ez zen, zorionez, honela gertatu; bizirik dago gaur ere, badu bizirik irauteko gogo ta, irudiz, indarra nahikoa ere.

Honela, ba, bi sail handi ditugu pilota jokoetan: bekoz-bekoak (edo zuzenak) alegia, bi taldeak bekoz-beko jarririk eta soka edo marra baten bidez bi bazterretan banaturik jokatzen diren joko zaharrak (luzea, laxoa, errebotea, pasaka); eta plekakoak, pareta bati begira egiten diren joko berriak (eskuz, palaz, xisteraz etab.).

Esku-huskako jokoak

Esku-huska jokatzen dira Euskal Herrian ehunetarik larogei ta hamar pilotari. Edozein txokotan, zein ere ttikia den, joka daiteke eskuz.

Zeintzuk dira esku-huska egin daitezkeen joko motak, eta zein plazetan?

Lehen aipaturiko harako plaza laxo haietan aritzen da esku-huska, pleka. Buruzburu, binazka, hirunazka. Gauza hauetan zerbait dakitenek diote plaza agiriko horietan jokia ez dela izaten albo-paretadun plazetakoa bezain interesgarri ta kilikagarria. Aspergarri xamarra, behar bada. Ezkerreko paretak aldiz, gatz eta piperra ematen dio jokoari. Ez da sekulan aspertzekorik, pilotariak onak izatekotan. Eta zer esan trinketeko jokoaz? Hemen, begi zolia ta zango arin eta sendoak behar dituzte jokolariek —aurrelariak bereziki— beren bazterrak ongi gordetzeko, pilota bizkorra tanbur, xilo ta sare haien inguruan jauzika dabilenean.

Esku-huskako jokoen artean *botaluzea* sartu behar dugu. Zuberoako zenbait herrixkatan ez bada, arras galdua dago gaur. Laxoa bezalakoxea da, bainan eskularru gabeko laxoa. Ere muak ere, tikixeagoa behar du. Mahain jokia ere honen antzekoa da.

Sakea egiteko, mahain baten gainean punpaerazten du botariak pilota.

Luzean, errebotean eta pasakan ez da esku-huska jokatzten, eskularruz eta xisteraz baino.

Pala

Eskua utzita, goazen erremintez mintzatzera. Zaila da pala, zailik bada. Garbitasun handia nahi du. Honekin ez da erdipuerdiko pilota ukaldirik ez txirristarik egiterik; ez atxikirik. Jo ta seko bidali, bainan ez nora nahi ta nolana bidali, behar den lekura baizik. Esan dezakegu bada beste tresna guztiak baino prestuago, ondraduago dela pala. Eskua bera baino garbiago, noski; honekin, palaz bezala jo behar litzake beti ere; bainan atxikia ere eginkizun da eskuz, eta ba omen dira pilotariak bidegabezko molde hortan trebe egin ondoan, legez onartua izan dadila nahi luketenak.

Edozein frontoe handitan joka liteke palaz, ezker paretadun nahiz plaza laxoetan. Frontoe ttikiagoetan jokatzeko, pala ttikiagoak erabiltzen dira. "Pala motza" eta "palatxo" (paleta) eta pala zabala. Pilota ere motelagoa behar du tresna horiekin egiten den jokoak. Molde honi bekozpe ilunez begiratzen diote tradiziozaleek, maritxukeriatzat dadukate eta. Baina pentsatu behar lukete frontoe handietako jokoak edozeinentzat ez direlarik, zerbaitetan aritu ta atsegindu behar duela pilotazale zintzo arruntak. Badu hortarako eskubidea, ta erraztasunak eman behar zaizkio, nik uste.

Pala motza ta palatxoarekin, larruzko pilota erabiltzen da. Bainan pala zabala (palantxa) ere badago, gomazko pilotarekin aritzekoa. "Paleta argentina" izena ere ematen zaio, ta joko

lekurik egokiena trinketa du. Txit ikusgarria da; begi oneko pilotari zalu ta arinak eskatzen ditu.

Euskaldun batek, Gabriel Martiren-ek asmatu zuen pala zabal hau, pampetan bizi zela, 1920. urtean. Ongi gogoratzen naiz ni lehenbiziko paleta haietaz; ez zuten gaurko itxurarik; laukoak ziren, etxekoandreek haragia xehetzeko erabili ohi duten ol horien irudikoak.

Eskularruak

Esku-huska jokatzeak ez zion min handirik ematen atzapar gogorreko nekazariari, baina hirietako zalduntxoei mingarri zitzaien. Eta hala, eskuak zaindu beharrez zurezko nahiz larruzko tresnei laguntza eskatu zieten, eskularrua, pala ta pala itxurazko erraketa batzuk taxutuaz. Noiz gertatu zen hau ez dakigu zihur, baina Frantzian XVI. mendean erraketa horiek nonahi izan ziren onartuak. Euskaldunak esku-huska ta eskularruz (edo goantez) jokatzen ziren XVIII. mendean, A. Larramendiren arauz. Nekazariak ere bai, aldi hartako pilotak ikaragarri gogorak eta pixuak bait ziren, eskuen galgarri. Lehengo eskularruak eskuaren heinekoak ziren eta ez oso lodiak; zenbait lekutan —Frantzian eta Italian— esku bakoitzean bi jartzen zituzten. Poliki-poliki eskuazpiko alderdia gogortuz, luzatuz eta makurtuz joan zen. Holako tresnarekin pilota beste modu batez jo zitekeen, mekanismo berri batez: eskularru barnean txirrist egin zezakeen pilotak, eskuturaldetik hasi eta behatzen puntetaraino. Eta hauxe dugu *erremonte*-jokoaren sorrera. 1800. urtean guti gora-behera gertatu zen hau. Garrantzi handiko pausoa izan zen hori dudarik gabe.

1846. urtean inguru, Mauleko pilotari bati gogoratu zitzaion berrikuntza harrigarri bat: eskularru makur luzexka hura makurrago ta luzeago egitea alegia. Kako baten antzeko eskularru honekin pilota puntatik heldu, erdiraino sartzen utzi eta berriz

puntatik igorri egiten zen. Honela jaio zen *puntako joko*a. Erremonteko mekanismoa ere egiteko ona bait zen, asko zabaldu zitzaizkion bideak jokoari (luzea ta errebotea ziren erabilienak).

Xistera

Handik guti barru —1857.ean hain zuzen— hamalau urteko mutiko batek *xistera* asmatu zuen (ez esan gero “txistera”!). Gaztain zurezko eskularru bat besterik ez zen, hau baino arinago, erabiltzen errazago. Mutilek berentzat asmatu-rik tresna hori laster askoan adinekoek ere onetsi ta onartu zuten, erreboterako lehenbizi, plekarako ondoren. Esan dezakegu gezurrik gabe, ge-roztik plekako jokoak lortu zuen eta gaurdaino gorde duen ospe ta hartze ona, kizkidun pilotari ta xisterari zor diela. Joanes Dithurbide, izengoitiz Gantxiki Harotza zeritzan harako mutiko harek. Baina, nik dakidanez, gure euskaldun *pertsulariek ez diote egundo beren goresmen-kanturik bat ere eskaini.

Xisterarekin, eskularruaren mekanismo berarekin jokutzen da. Pilota haren barruan gelditzen den egonaldi laburtxoari, *atxiki* deitzen zaio.

Euskaldun plekariak, xistera hori eskuetan zutela, joko berria mundu guztian ezaguterazi zuten. Pelotarietan aintzindari ta nagusien nagusi, Eibarko Txikito izan zen.

1887. urtean, xistera lirain honek aldaketa handi bat jasan zuen. Luzeago, hestuago, makurrago ta sakonago egin zen, errebesetik errazago joka ahal izateko moduan. Egia esan, eskuin aldetik jokatzek asko nekarazten du besoa, batez ere besagainka (besoa goraturik) jotzen denean. Errebeseko jokoarekin, bada, asko irabazi zuen besoak, baina jokoak berak asko galdu: lehen-go garbitasuna, liraintasuna ta bizitasuna galdu ere. Atxiki ttikiaren orde, atxiki handi itsusi bat egin zen kantxetako jaun eta jabe. Xistera sabelandi honek bere joko zikinarekin denbora gutian

joko garbia zokoratu zuen arras, herbestean eta Euskal Herrian, batez ere Bizkaian eta Lapurdin. Bainan Bizkaian ez zuen bizitza luzerik izan. 1910. urterako, palak hartua bait zuen haren lekua, Amerika ta Xinako frontoetan aurkitu zuen kabia ta ordaina; bizkaitar pilotariek eskualde haietan lortu bait zuten hemen ematen ez zitzaiena: ospea ta dirua. Eta halaxe gertatzen da gaur ere: Euskal Herriko pilota-eskoletan trebetuz gero, herbesteko bidea hartzen dute gure pilotaririk hobereenek.

1920. urtean, gizaldi berriko jokalariek askitxo hobetu ta txukundu zuten joko, lehengo xisteraren garbitasuna ematen ahalagindu ziren eta. Lapurdin berriz, erreka handia izan zuen, "Kanbo-ko Xikito" pilotari bikainari esker. Hau zahartuz gero, gain-behera hasi zen joko zikina, eta lehengo joko garbia berriz, goraka.

Izen batzuk ematen zaizkio xistera sabeldun honi ta beroni dagokion jokoari: zesta-punta, xistera handia, atxiki handia... bainan herbestean beste izen bat ematen diote guztiek: *Jai-alai*. "*Jai-alai*" zen lehenbiziko frontoe askoren deitura; gero ordea, joko bera bataiatu zuten honela amerikanoek.

"*Jai-alai*" honek frontoe handia eskatzen du. Baina plaza laxoetan ere erabiltzekoa da. Beroietan jokatu zen eta fama irabazi zuen "*Kanbo-ko Xikito*"k.

Erremontea

Honela deitzen zaio, jokoari ez-ezik, jokorako erabiltzen den xisterari ere. Puntarakoa baino zuzenago ta sendoagoa; sabelik gabea. Beharrik ere ez, joko hontan atxikirik ez bait da egiten; garbi-garbia da, pilota ez da momenturik ttikienean ere bertan gelditzen: goitik sartu, irrist egin eta beste muturretik tximista bezala ateratzen da. 1904. urtean izan zen asmatua, bainan esan dezakegu lehengo xistera ttikiaren ondorengo zuzen-zuzena dela.

Frontoe luzetan ibiltzekoa da, bai eta plaza laxoetan ere; baina ipar-aldekoak ez dira joko molde hontara ekarriak. Nafarroan eta Gipuzkoan ditu bere jarraile zintzoenak.

Xistera ttikia

“Petit gant” (goante ttiki) deitzen zaio frantsesez. Lehen esan dugunez, xistera handiko jokia Lapurdin gain-behera hasi zenez gero, lehengo joko garbia bere xisterarekin goratzen hasi zela berriz ere. Xistera hau zaharraren eta sabeldunaren bitartekoa da. Hura baino hestuagoa, hau baino zuzenago ta ez hain sakona. Harekin egiten den atxikia, lehengo atxiki ttipia da, garbia. Plaza agirikoetan, laxoetan alegia aritzen da joko-garbian. Partidu gehienak hiruazka jokutzen dira 50 tantotara.

Erreboteko jokia

Jokoetan ederrena ta nobleena omen da. Bidasoz beste aldeko euskaldunek ez dute izango behar bada xehetasun askoren beharrik hari buruz; gainerakoek bai, nik uste. Eta, ederra delako ta gure herrialde hontan ere haren susperraldia somatzen delako, beste joko ezagunagoei baino leku zabalago bat hemen eskaintzeari egoki derizkiogu.

Plaza edo lekua. Lehenik ezagutzen dugu: 100 metro luze, 16 m. zabal. Buru batean harresi bat (erreboteko paretia). Gibe-leko aldean beste bat, ttikiagoa, aurki daiteke. Paretetik 32 metrotara lurrean markaturik dagoen *pasomarrak* bi laukoluze (errek-tangulo) ezberdinetan banatzen du plaza, eremua. Paretaren eta marraren arteko alderdiari, *errefera* edo *erresto* deritza. Besteari, alderdi handiari, *botea*.

Erreferan, paret-ondoan, zerrenda bat, 6,50 m. zabalekoa, hiru zati edo laukotan zatitua: barnea da hori (Ikus 233. orr.).

Jokalariak. Bost dira alde bakoitzetik. Bi, pasomarra ondoan jartzen dira, eskularru motz bana dutela. Hirugarrena, atzerago, beste biak gibel-aldean, pareta ttikiari hurbil. Azkeneko hiru horiek xisteradunak dira (Oharra: joko-garbirako xistera bera da hau).

Tantoen kontaketa. Erreboteko partidak 13 jokotara ematen dira eta tenisen bezala kontaktzen da: 15, 30, 40 (ez ordea 45), joko.

Sake edo botea. Boteko jokalaria batek (botari) egiten du sakea, pilota botarrian punpa eginerazita. Botarria, pasomarra gainetik ipintzen da. Esku huska jo behar du eta harrizabaleruntz igorri (hiru lauko haietarik erdian dagoena alegia), zola lehenik eta pareta gero ikutuaz, edo bestera, pareta lehenik eta lauza gero.

Tantoak. Tanto bakoitza, kintze batekin, nahiz *arraia* batekin bururatzen da. Noiz den kintze ta noiz den *arraia*, hona ikusleak duen lanbiderik nahasiena.

Hiztegitxo. PIK: Paretak eta lauzak elkarrekin egiten duten zokoan pilotak, bete-betean jotzen duenean, "pik" gertatzen da. Ez du egiten punparik orduan, arrastaka ateratzen da ta itzul ezina da. PIK-ONDO: Txokoan bertan ez, apurño bat gorago edo beherago jo ta gero, "pikondo" gertatzen da. Itzulkizun da hau, zaila bada ere. PARETA: Paretean lehenbizi, lauzan gero jotzen duenean, esaten da "paret" egin duela. ERREBOTE: Lauzan lehenbizi, paretean gero jotzen du kasu hontan. ERREFERA (Errestoa): Paret-ondoko jokalariek zaintzen duten eremua. BOTEA: Gibekeko jokalariek zaintzen duten eremua, alderdirik handiena.

PASOMARRA: Plaza, edo eremua, bi alderdi ezberdinetan bereizten duen marra. BOTARIA: Pilota sakatzen edo botatzen duen pilotaria. BOTARRIA: Hiru zangodun alki-irudiko tresna bat, gainaldea oker, goitik behera duena. ERREFERARI: Sakea itzulzen duen pilotaria. PASOMARRALARI: Pasomarra ondoan jar-

tzen diren pilotariak. HARRIZABAL: Paret ondoko laukoetarik bat, erdikoa, (B), zimenduzkoa, non-eta pilotak sake ondoan erori behar bait du. 6,50/5,50 m. ditu. BARNEA: Hiru laukok (A B C) bat eginik osatzen duten zerrenda, eremu hestua. ARRAIA, xaxa: behe-rago ikus. ARRAIALARI, xaxari: Kintzeak eta arraiak kontatzen eta kantatzen dituen gizona.

ARRAIA: Errefera edo errestoko jokalariek badute besteen gainean abantail handitxoa, gorde behar duten eremua besteena baino bi aldiz ttikiagoa delarik. Hala bada, botekoak ezin igaro dira errestoko aldera (eta hauxe dute helburu nagusia) harik-eta hemengoak bertatik uxatzen dituzten arte.

Eta handik uxatzeko, badute bote--aldekoek aukera bat, urre-giltza bezalakoa den bide bikain bat: *arraiak*. Esan gabe doa, berak bakarrik direla arraiak egin ditzaketenak. Erreferari-ek berriz, kintzeak, besterik ez.

Noiz seinatzen da kintzea, ta noiz arraia? Hona jokoaren muina: pilota airetik edo-ta lehengo punpa ondotik hartu ta igortzea, pasomarra gainditueraziz.

Berexkunde bat. Pilota batek arrastaka doalarik ere iragan dezake pasomarra. Eta arrastaka doan pilota gelaraz daiteke, ez ordea itzul.

Boteko jokalariren batek pilota huts egiten duen, edo pasomarra ezin gaintitu duen, edo plazako mugarriz haruntz zuzen-zuzen (airetik alegia) bidaltzen duen bakoitzean, kontrarioak, errestoak alegia, kintze bat kontatzen du bere alde.

Erreferako jokalariren batek pilota huts-egin duen, edo pasomarra ezin gaintitu duen, edo-ta plazako mugarriz haruntz zuzen-zuzen igortzen duen bakoitzean, kontrarioak, boteak alegia, konta dezake bere alde, nahiz KINTZE bat, nahiz ARRAIA bat, *noiz-nola*.

Arraia da: a) pilota —norbaitek hutsegina ala ez— errestoan gelditzen edo gelerazten denean, b) Pilota, lurra ikutu ondoan, plazako mugetatik kanpora ateratzen denean (erres-

toko eremuan noski) bainan barnetik landa. d) Errestalariren batek sakea itzultzerakoan huts egiten duenean.

Beste berezitasun bat. d) kasu hortaz landa, barnean geldituko nahiz huts-egindako pilotak, arraia ez baina kintze bat ematen dio kantrarioari, hau da, boteari.

Arraia nola erabaki. Taldeetarik batek 40 egin ondoren jokatzen edo erabakitzen da arraia. Joko berean bi arraia gertatuz gero, bata bestearen ondotik jokatzen dira.

Arraia edo arraiak jokatzerakoan bi taldeak eremuz aldatzen dira; ta hauxe da botekoen helburu nagusia.

Arraia edozein tanto bezalaxe jokatzen da, baina beti ere kintze bat ematen du, kintze batekin bururatzen da, sekulan ez beste arraia batekin.

Arraia jokatzen ari delarik, alegiazko pasomarra bat seinalatzten da, ta ez zaio kasurik egiten egiazko pasomarrari, ez balego bezala; aurrerago seinalatzten da, paretari hurbilago. Gezurrezko ta behin-behinezko pasomarra hori, xaxariak markatzen du arbasta bat nahiz ikurrintxo bat lur gainean ezarriz, arraia egina izan den tokian. Gisa hontan errestoa ttikiago egiten da, eta hura gorde behar duen taldeak —lehenago botean zegoenak alegia— bentaja handia badu. Errestotik botera igarotako taldeak berriz, eremu handiago bat gorde beharko du, pasomarraren aurreratze hura kausa dela.

Pasaku

Hau, "courte" (esku-azpiko joko laburra edo, euskeraz) delako joko zaharraren ondorengo jatorra dela esan dugu. Trinketetan ematen da, baita arkupeetan ere, erdian sare edo soka bat luzatuz, zabaleran. Honen gaintetik igorri behar da pilota. Eskularru motza eta pixu handiko pilota erabiltzen dira. Pasaka bizirik dago oraino hor nonbait. Baztan aldean badu

errekasta polita gaur ere, eta txapelketak ospatzen dira noizetik noizera, arkupetan.

Laxoa

Honelaxe esaten zaio Pirinioetan guk *luzea* esaten diogun jokoari. Errebotearen arbasoa da ta bote-luzearen anaia. Ez du paretaren beharrik; jokalaria, talde bakoitzean, lau eskularrudun dira; botariak ez du esku-huska sakatzen, eta botarria ez da pasomarra ondoan ipintzen, plazaren mutur batean baizik. Bi taldeek egin ditzakete arraiak. Hauek eta kintzeak, errebotean bezalaxe kontatzen dira.

Behinolako batez, esku hutsez jokatzen zen laxoan. Gaur egunean, eskularrurik gabe jokatzen denean, *bote-luze* du izena, eta plaza motzago bat behar du.

Sarea

Sare-jokoa aipatuko ez bagenu, gure txosten hau ezosoa legoke. Blazy jaunak dioenez, "courte paume"ko erraketaren endekatze bat besterik ez da; guk berriz, gure baserritarren "matsarda"ren ondorio hobetua dela uste dugu. Ez da honekin pilota kolpez igortzen, atxiki ttipia eginez baino.

Larruzko pilota arin bizi bat eskatzen du, baita eskumutur sendoa ere. Trinketean luzitzen du ederrenik. Argentinar ta uruguayarrak dira joko hontan buruzagiak. Bainan gure artean ere gain hartuz doa azken urte hauetan.

Pilotarien bi sail nagusiak

Pilota-jokutik bizimodua ateratzen duen pilotaria, *ofiziokoa* da (profesionala). Kasu hontan "industrial" frontoetan aritu ohi

du langile gisa, bertako Enpresaren zerbitzuplean, honek seinatzen dituen lan-saria kobratuz eta agintzen dion egunetan jotatuz. Zestapunta, erremonte ta pala-pilotari guztiak dira ofizio-koak, bai ta esku huskari *andana bat ere.

Beste sailean, "zale" edo "afizionado" (frantsesez "amateur")-ak sartzen dira. Ez dute hauek dirurik kobratzen (legez behintzat). Sail batekoen nahiz bestekoen ekintzak *Federazioek* (Alkartasunek) antolatu eta kontrolatzen dituzte. Eskualde bakoitzak izaten du holako Elkartasunen bat: Nafarroa, Araba, Bizkaia, Gipuzkoa, Euskal Herri ("Pays Basque"), Errioxa, Biarno (Bearn) "Côte d'Argent", Languedoc... Espainiako Federazioak ditu bere menpean alderdi hontako Elkartasun guztiak; Frantzia aldean berriz, "Fédération Française de Pelote Basque"-ren agindupean daude. Beste nazio batzuek ere badute berena, hala nola Argentina, Chile, Mexico, Filipinas, Italia etab. Horiek guztiak alkarturik Federazio Nagusi edo orokor bat osatzen dute: "Federación Internacional de Pelota Vasca". Ez du honek, "vasca" hitz hori gora-behera, euskal izenik. Nola bataia genezake? "Euskal pilotaren Nazioarteko alkartasuna" ala?

F.I.P.V. horrek, edo E.P.N.A. honek noizean behingo txapelgoak eratzen ditu munduko pilotaririk hobereenak elkarrekin neur-tueraziz. Txapelketa horietan ordea ez dute sartzerik euskaldunen joko jator eta gutar zenbaitek. Orain arteko txapelgoak hauexek izan dira: Donostian 1952. urtean; Montevideon 1955. ean, Baiona-Hossegor-Biarritzen 1958.ean; Iruñen 1962.ean, Uruguay-en 1966.ean, Donostian 1970.ean. Baita Mexicoko Olimpiadan ere (1968) parte hartu zuten gure pilotariek; bainan oraindak ez du Elkartasunak lortu ahal izan Olimpiada guztietan agertzeko esku-bide osoa.

ERREBOTE

32 m.

66 m.

16 m.